

Genforeningen i 1920 i kirkehistorisk perspektiv

Af professor emeritus, dr.theol. Martin Schwarz Lausten

Indlemmelsen af det daværende tyske Nordslesvig i kongeriget Danmark var en af nyere tids mest skelsættende begivenheder. Bortset fra de politiske, administrative, sociale, kulturelle og familiemæssige forhold fik dette stor betydning for kirkelivet både i det nye Sønderjylland og i resten af kongeriget. I tiden omkring 1920 spillede kirken og menneskers tilknytning til den stadig en betydelig rolle i denne landsdel. Kirkens ledende mænd var meningsdannere både i den store samfundsdebat og i lokale spørgsmål. Stort set alle borgere brugte de kirkelige handlinger dåb, konfirmation, vielse og begravelse. Kirken var en indflydelsesrig samfundsmagt. Præsterne arbejdede både på dansk og tysk. Dansk-sindede og tysksindede boede tit dør om dør, og det nationale spørgsmål kom gang på gang til debat i familierne, ved møder, i pressen.

Hvordan kunne kirken i denne landsdel, som i næsten 60 år havde været tysk, med ét glide ind i den danske folkekirke? Hvad stillede man op med administrationen, præsterne, hele kirkelivet? Ganske vist var begge evangelisk-lutherske, men der var forskelle både i gudstjenesteform, kirkelige handlinger, forholdet mellem

præst og menighed og mellem præst og overordnede. I det tyske kirkelige miljø var der en anden kultur – for nu at bruge en moderne vending. Særligt påtrængende var spørgsmålet, om landsdelens tysk-uddannede præster uden videre skulle gå over i den danske folkekirke og fortsætte i deres embeder der. Sammenhængende hermed var de sproglige forhold. Man talte dansk, tysk, sønderjysk i flere varianter og nogle steder plattysk. Hen mod slutningen af 1800-tallet havde den tyske øvrighed forstærket “fortyskningen” i kirke og skole. Et spørgsmål for sig var, hvilken betydning de sproglige forhold ville få for kirkelivet. Et andet alvorligt problem angik det meget store tyske mindretal i det nu danske Sønderjylland. Skulle man tage særlige hensyn til det? Og i givet fald hvordan?

Den nordslesvigske kirke før 1920

Inden vi ser på problemerne og de løsninger, man nåede frem til, er det nødvendigt at kaste et blik på de kirkelige forhold i Slesvig i tiden frem til 1920. Det er vigtigt at fremhæve, at kirken i den tyske tid var opbygget efter en synodalordning – et begreb, som lige siden fol-

kekirkens fødsel har haft en ilde klang i mange kredse i Danmark! Efter den prøjsiske sejr i 1864 blev der oprettet et *Landeskonsistorium* for denne nye provins Schleswig-Holstein. Det blev placeret i Kiel, dets præsident var en jurist – altså en ikke-gejstlig. Kirkens overhoved var den prøjsiske konge. Den åndelige leder af kirken i Nordslesvig var en general-superintendent (biskop). Præsterne uddannelse bestod i teologiske studier, som regel ved Kiels universitet, og kursus i praktisk teologi. De mænd, som ønskede et embede i Nordslesvig, skulle desuden gennemføre et kursus ved et pastoral-seminarium i Haderslev, hvor de skulle lære det danske sprog og få et vist indblik i det danske mindretals forhold.

Hvert andet år afholdtes *provstisynoder*. Præsterne havde mødepligt og indfandt sig med to lægmænd fra hvert sogn. Forinden skulle de indsende en beretning om sognets tilstand siden sidste synode. En af præsterne holdt foredrag, og under livlig debat behandlede man emner, tilsendt fra konsistoriet, provstiets økonomi og andre fællessager. På denne baggrund indsendtes en rapport til konsistoriet. Aviserne bragte fyldige referater fra provstisynoderne, og læsere kommenterede emnerne. Oven over disse stod fællessynoden, som samledes hvert tredje år i Rendsborg. I de enkelte sogne blev kirken styret af valgte kirkeforstandere. Fire “kirkeældste”, som blev indsat i deres embede ved en gudstjeneste, tog sig af de løbende sager, og tolv kirkerepræsentanter behandlede særlige tilfælde. Sognepræsten var født formand og i øvrigt skoleinspektør.

Biskoppen og de enkelte provster foretog jævnligt *besøgsrunder* i sognene,

som kunne regne med et sådant besøg ca. hvert andet år. Provsten kom dog ikke uanmeldt. En god månedstid i forvejen meddelte han, hvornår han agtede at indfinde sig. Han dikterede, hvordan præst, degn, menighed, skolebørn og lærere skulle forberede sig og indsende et udfyldt, fortrykt skema om sognets tilstand. Under besøget, hvor præsten holdt en prædiken over en tekst, som provsten havde dikteret ham, skulle provsten nærmere undersøge de lokale forhold. Lærerne skulle i forvejen indsende beretning om religionsundervisningen. Således var den nordslesvigske kirke stramt organiseret med et effektivt administrationssystem, et synodesystem, hvor præster og lægfolk havde indflydelse både på kirkestyret, økonomien og det læremæssige indhold.

Indre Mission var den største kirkelige retning, men også Luthersk Missionsforening og grundtvigske frimenigheder med egne kirker og enkelte sekter var til stede i landsdelen. Det kirkelige administrationssprog var tysk, men i de fleste sogne holdtes danske gudstjenester, og præsterne var “tvesprogede” og betjente sogneboerne på dansk eller tysk alt efter deres indstilling. På provstisynoderne blev mange indlæg leveret på dansk. Specielt var, at man ved kirkelige handlinger brugte “personregistrering”: Det var de borgerlige myndigheder, som modtog og indførte alle anmeldelser om fødsel, ægteskab og begravelser, mens man i kirkebøgerne blot indskrev de tilsvarende kirkelige handlinger. Alle ægteskaber skulle indgås borgerligt. Bagefter kunne man supplere med en kirkelig velsignelse. Barnedåb holdtes næsten udelukkende som hjemmedåb, og nadveren foregik

som regel, efter at gudstjenesten var afsluttet. I 1889 havde de dansktalende menigheder fået deres "Evangelisk-luthersk Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig".

Den nordslesvigske kirkes integration i den danske folkekirke

Allerede i 1918 var man i Nordslesvigs Vælgerforening, den eneste danske politiske organisation i den tyske tid, begyndt at arbejde med "den kirkelige integration". Betænkningen herfra blev et væsentligt bidrag til regeringens lovpakke i 1922. Et overordnet princip var, at man ville "fare med lempe", og at man over for det meget store tyske mindretal ville "øve Retfærdighed i kristen Aand". Særligt diskuteret både der og i pressen blev spørgsmålet "Hvad skal vi stille op med de tyskuddannede præster?" Der var indflydelsesrige kredse, bl.a. Kristeligt Dagblad, som krævede, at de alle skulle afskediges. Men det endte med, at man overlod det til menighederne, om de ville beholde deres præster. Det skulle afgøres ved simpel afstemning. Der var 109 embeder. Mange af præsterne rejste frivilligt sydpå, enkelte blev ikke genvalgt. Af de 42, som menighederne skulle stemme om, blev 35 genvalgt. I alt kunne 43 tyskuddannede præster forblive i deres embeder, medens resten af embederne besattes af mænd fra "kongeriget".

Dette resultat kom som et chok for den danske regering og ledende kirkefolk. Forklaringerne er talrige, men det viste, at der bestod et tillidsforhold mellem den tyskuddannede præst og hans menighed, uanset om sognets flertal var danske. Disse præster fik et flot stadfæstelsesbrev, personligt underskrevet og beseglet

af kong Christian d. 10 og af kirkeminister J.C. Christensen. De skulle naturligvis ikke ordineres igen, og de skulle ved en lille højtidelighed indsætte sig selv i deres – hidtidige! – embede, nu som danske folkekirkepræster. Kirkeministeriet afholdt for dem et tre-ugers kursus i København, hvor teologiske professorer og litteratur- og museumsfolk gav dem et indblik i dansk kirkeliv og kultur. I Tønder provsti, hvor 11 ud af 21 blev genvalgt, oprettede den nye danske provst et konvent, hvor disse tidligere tyske præster skulle rystes sammen med deres nye danske kolleger.

Gennem det store kirkelige lovkompleks i 1922 skabtes der ensartede regler for Sønderjylland og resten af landet. I de år foregik der netop en stor debat i landet om stat/kirke-forholdet, da en kirkelig højrefløj ønskede en adskillelse og en synodeordning indført. Erfaringerne fra den slesvigske kirke kunne her spille en rolle, men det afvistes. Dog indførte man som noget nyt provststudvalg. Ellers måtte Sønderjylland nu tilpasse sig folkekirken. Den danske gudstjenesteordning indførtes nu, messeklæder efterhånden også, og skikken med hjemmedåb forsvandt snart helt.

Det tyske mindretals kirkelige betjening

Ved afstemningen i 1920 var der ikke færre end 24,9% i Nordslesvig, som havde stemt for Tyskland. Hvordan ville man behandle dette meget store mindretal? Man havde egentlig tænkt sig, at de rundt omkring skulle have deres egen tyske præst, men da så mange af de tidligere tyske præster blev genvalgt, besluttede man, at disse præster fortsat skulle be-

tjene sogneboerne på dansk eller tysk. En noget uheldig ordning, da det let kunne få folk til at tro, at de så stadig var “tyske præster”. Det tyske mindretal var heller ikke tilfreds, så de benyttede sig af de danske, kirkelige frihedslove og oprettede deres egne frimenigheder. De kunne benytte folkekirkens bygninger, men føjede sig ind under den tyske slesvigholstenske landskirke og dens biskop. Det gav anledning til flere modsætninger, som forstærkedes i 1930’erne, men det er en anden historie.

Bevaring af visse sønderjyske særpræg

Der var dog enkelte områder, hvor Sønderjylland kunne beholde de ældre regler. Det gjaldt fx den ovennævnte personregistrering ved fødsler, som stadig gælder. Den særlige skik, at der blev ringet med kirkeklokken mellem kl. 11 og 12 for at forkynde et dødsfald i sognet, er bevaret i

visse sogne til nu. At nadveren først blev afholdt efter gudstjenestens afslutning, holdt sig også flere steder til langt op i 1950’erne. Den specielle “Klingpung” – en lille pose med en mindre klokke på en lang stang, som løftes ind på de enkelte bænke under gudstjenesten for at indsamle penge – findes stadig i flere kirker. Desuden kunne landsdelen indtil videre bruge sin egen salmebog. Efter ændringer og tillæg til bogen fra 1899 udkom i 1925 *Den sønderjyske Salmebog*, som blev benyttet helt til 1953, da Den danske Salmebog blev autoriseret som fælles for hele landet. Når speakeren annoncerede salmenumrene før radiogudstjenesten i tiden før 1953 tilføjede han “og i den sønderjyske salmebog er det numrene...”.

Generelt kan man konkludere, at det formulerede ideal, at den sønderjyske kirkes integration i folkekirken skulle foregå *lempeligt*, blev efterkommet. Integrationen lykkedes.

Markering af udgivelse af Kierkegaard’s Journals and Notebooks

Tid: Onsdag den 22. april 2020 kl. 15:00-17:00

Sted: Oplyses senere

Arr.: Det Teologiske Fakultet og Søren Kierkegaard Forskningscenter

*Se alle fakultetets åbne arrangementer på teol.ku.dk.
Eventuelle ændringer annonceres også her.*